

JAN WŁODAREK

FUNKCJONOWANIE SYSTEMU WYCHOWAWCZEGO ZAKŁADU POPRAWCZEGO W WIĘZI ZE ŚRODOWISKIEM

I. UWAGI WSTĘPNE

Niektóre instytucje resocjalizacyjne, w tym również zakłady poprawcze, mają mniej lub bardziej zamknięty charakter. Podejmują one działalność resocjalizacyjną wewnątrz instytucji, w izolacji od szerszego społeczeństwa: jednostki, które weszły w konflikt ze społeczeństwem, próbują uspołecnić poza nim i bez jego udziału. Jest to z socjologicznego i pedagogicznego punktu widzenia oczywisty paradoks.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza funkcjonowania zakładu poprawczego jako systemu wychowawczego w więzi ze środowiskiem. Celem zaś jego jest ukazanie negatywnych konsekwencji izolacji zakładu oraz możliwości ich przezwyciężenia poprzez doskonalenie współpracy zakładu ze środowiskiem. Analiza oparta jest na materiale empirycznym zebrany w toku badań terenowych nad funkcjonowaniem i doskonaleniem systemu wychowawczego Zakładu Poprawczego w P. Badania te prowadzone były w latach 1966 - 1969.

Zagadnieniu więzi zakładu poprawczego ze środowiskiem nie poświęcano dotąd dostatecznej uwagi zarówno w badaniach naukowych, jak i w praktycznej działalności samych zakładów. Poszukiwaniom optymalnych rozwiązań współpracy zakładu ze środowiskiem nie sprzyjała przede wszystkim koncepcja zakładu poprawczego jako instytucji izolacyjnej dla nieletnich przestępców. Koncepcja ta, wyrosła na gruncie postępowej myśli penitencjarnej XIX w., wymaga zasadniczej rewizji i reformy w świetle współczesnej wiedzy psychosocjologicznej i pedagogicznej. Zakłady poprawcze oddzielone wówczas od więzień, w których poprzednio przebywali nieletni razem z dorosłymi przestępcami, wypracowały i doskonały swoją wewnętrzną strukturę, niezależnie od tradycji więzienia. Struktura ta w mniejszym lub większym stopniu odpowiada fazom rozwojowym i osobowości wieku nieletnich¹. Natomiast ich izolacyjny cha-

¹ Podstawowymi elementami struktury zakładu poprawczego, odpowiednimi do wieku szkolnego nieletnich, są szkoła, warsztat kształcenia zawodowego i inter-

rakter przejęty wprost z więzienia z trudem ulega przekształceniom i modyfikacji i to dopiero w ostatnich latach.

Izolacja nieletnich przestępców od społeczeństwa w zakładzie poprawczym spełnia w zasadzie trzy cele: 1) chroni częściowo nieletnich przed negatywnymi wpływami ich dotychczasowego środowiska; 2) chroni do-raznie społeczeństwo przed popełnianiem czynów przestępnych przez nieletnich; 3) pełni funkcję kary za popełnione czyny przestępne².

Pierwsze dwa cele osiągnięte dzięki izolacji nieletnich mają wątpliwą wartość. Świadczy o tym chociażby wysoki procent powrotu do przestępstwa byłych wychowanków zakładów poprawczych³. Zjawisko to tłumaczy się często jako wynik powrotu wychowanków do ich dotychczasowego środowiska. Osiągany w zadowalającym niewątpliwie stopniu trzeci cel izolacji, mianowicie sprawianie dolegliwości nieletnim przez pozbawienie ich kontaktów z wieloma grupami, osobami i instytucjami szerszego środowiska, budzi zasadnicze wątpliwości i zastrzeżenia z punktu widzenia realizacji głównego celu zakładu poprawczego — resocjalizacji nieletnich. Wszak proces resocjalizacji polega na celowym i świadomie organizowanym wprowadzeniu wychowanka do coraz szerszych i liczniejszych grup społecznych i uczeniu go pełnienia odnośnych ról społecznych. Proces ten nie może aktualizować się w pełni w warunkach zamkniętego zakładu poprawczego, izolującego wychowanków od środowiska czy szerszego społeczeństwa.

Zakłady poprawcze nie tylko izolują swoich wychowanków od środowiska, lecz również na ogół same się izolują i są często przez to środowisko w mniejszym lub większym stopniu izolowane.

Izolowanie się zakładu od swego środowiska jest konsekwencją izolacji wychowanków. Zakład organizujący działalność wychowawczą z młodzieżą we własnych murach skazany jest na samowystarczalność; z grupami i instytucjami swego środowiska ogranicza ilość kontaktów, zazwyczaj jednostronnych, do niezbędnego minimum korzystania przede wszystkim ze środowiskowych urządzeń i instytucji rekreacyjnych i kulturalno-oświatowych. Ścisłą więź zakłady poprawcze utrzymują

nat z właściwymi formami zajęć pozalekcyjnych. Do pracy z młodzieżą w zakładzie angażowany jest kwalifikowany personel pedagogiczny i specjalistyczny (psycholog, psychiatra).

² Wśród teoretyków prawa karnego istnieją rozbieżności do do rozumienia samej prawnej istoty instytucji zakładu poprawczego. Zob. M. Leonieni, *Recydywa a zakład poprawczy*, Nowe Prawo 1961, nr 10. Według jednych np. zakład poprawczy jest odpowiednikiem kary dla dorosłych. Stanowisko to, jak się wydaje, jest w praktyce dosyć rozpowszechnione. Izolowanie nieletnich od środowiska jest przede wszystkim skutkiem realizowanej funkcji kary. Stąd też dla przezwyciężenia istniejącego stanu konieczne jest jednoznaczne określenie zakładu poprawczego jako instytucji wychowawczej.

³ Zob. B. Kowalska, *Problem więźniów — byłych wychowanków zakładów poprawczych*, Przegląd Penitencjarny 1966, nr 2.

głównie z instytucjami nadrzędnymi, wyznaczającymi i kontrolującymi ich działalność. Są to instytucje związane przede wszystkim z resortem sprawiedliwości szczebla centralnego i wojewódzkiego. Brak ściślejszych więzi zakładu z liczniejszymi grupami i instytucjami pozbawia go możliwości organizowania, wykorzystywania i wychowawczego kontrolowania środowiska ze względu na realizowany proces resocjalizacji.

Z kolei ze strony środowiska możemy mówić nie tyle o świadomej izolacji zakładu poprawczego, co o braku szerszego zainteresowania jego działalnością. Zakłady poprawcze obejmujące swą działalnością nieznaczny margines młodzieży nie są przedmiotem szczególnej uwagi kompetentnych instancji centralnych ani terenowych. W ramach instytucjonalnych powiązań zakład poprawczy, mimo że przebywa w nim młodzież w wieku szkolnym, pozostaje w zasadzie poza systemem oświatowo-wychowawczym dla dzieci S młodzieży. W zasadzie działalnością zakładu zainteresowane są tylko instytucje sprawujące nad nim oficjalną kontrolę, dla których sprawy wychowawcze i oświatowe stanowią przedmiot zainteresowań ubocznych. Brak szerszego zainteresowania zakładem poprawczym osłabia i ogranicza sprawowanie nad nim kontroli społecznej przez środowisko. Wiadomo natomiast, że jedynie wszechstronna i kompetentna kontrola społeczna, oficjalna i nieoficjalna, sprawowana przez środowisko, warunkuje prawidłowe funkcjonowanie i doskonalenie każdego systemu społecznego, w tym również wychowawczego zakładu poprawczego.

W świetle dotychczas poczynionych uwag wyodrębnić możemy trzy podstawowe funkcje więzi zakładu poprawczego ze środowiskiem: 1) resocjalizacyjną ze względu na wychowanka, 2) organizującą i kontrolującą środowisko przez zakład ze względu na proces resocjalizacji, 3) kontrolującą funkcjonowanie zakładu przez środowisko. Funkcje te wskazują na doniosłość zagadnienia więzi zakładu poprawczego ze środowiskiem oraz na potrzebę badań i praktycznych poczynień w tym zakresie. Tak bowiem rozumiana więź wyznacza i warunkuje funkcjonowanie zakładu poprawczego jako systemu wychowawczego.

II. ŚRODOWISKO ZAKŁADU POPRAWCZEGO

Odniesienie środowiska do zakładu poprawczego jako systemu wychowawczego wymaga bliższego określenia pojęcia samego systemu wychowawczego. Pojęcie to rozumiane jest co najmniej w trzech znaczeniach. W pierwszym, najszerszym znaczeniu oznacza on ogół grup i instytucji w kraju, zarówno wychowawczych, jak i pełniących ubocznie funkcje wychowawcze. W węższym znaczeniu dotyczy on ogółu grup i instytucji wychowawczych określonego środowiska lokalnego bądź regionalnego. Wreszcie pojęcie „system wychowawczy” odnosi się do konkretnych grup społecznych i instytucji wychowawczych. System wy-

chowawczy w tym ostatnim znaczeniu jest przedmiotem niniejszych badań.

Przez system wychowawczy w tym znaczeniu rozumiem system społeczny, czyli układ stosunków międzyludzkich, grup i jednostek zorganizowany ze względu na realizację celów wychowawczych⁴. System wychowawczy w tym rozumieniu jest układem społecznym szczególnego rodzaju. Tworzą go dwie podstawowe grupy, wyodrębnione ze względu na pełnione role — wychowanków i wychowawców, które oddziałują na siebie w ramach stosunku wychowawczego na gruncie mniej lub bardziej zorganizowanego systemu czynności.

Wychowankowie i wychowawcy, razem i oddzielnie, powiązani są za pomocą różnego rodzaju kontaktów z różnymi obiektami, grupami społecznymi i instytucjami. Te skontaktowane z nimi faktycznie bądź potencjalnie obiekty, grupy i instytucje stanowią środowisko systemu wychowawczego⁵. W strukturze środowiska zakładu poprawczego jako systemu wychowawczego wyodrębnić możemy, między innymi, takie składniki, jak środowisko lokalne oraz pozazakładowe środowiska wychowawców i wychowanków.

Lokalne środowisko przyrodnicze, kulturowe i społeczne zakładu wyznaczone jest w znacznym stopniu przez jego geograficzną i urbanistyczną lokalizację. Różnicuje ona bowiem środowiska konkretnych zakładów poprawczych; na jej zasadzie wyróżnić możemy środowisko zakładu wielkomiejskie, średniemiejskie, małomiasteczkowe, wiejskie. Wyróżnione typy środowisk stwarzają poszczególnym zakładom różne warunki do pracy dydaktyczno-wychowawczej i resocjalizacyjnej tak wewnętrznej, jak i na zewnątrz. Środowisko wielkomiejskie charakteryzujące się, jak wiadomo, skupieniem licznych i wyspecjalizowanych instytucji bądź potencjalnych możliwości wychowawczych, stanowi niewątpliwie bardzo korzystne z resocjalizacyjnego punktu widzenia środowisko zakładu⁶. Wszakże środowisko to, z wyjątkiem niewielu grup i instytucji, nie jest w większym stopniu bezpośrednio zainteresowane działalnością zakładu poprawczego. W mniejszych natomiast skupiskach ludzkich, w których zakład łatwiej niż w wielkim mieście wchodzi w kontakt z różnymi instytucjami środowiska lokalnego i jest jego bardziej zintegrowanym komponentem, funkcjonowaniem zakładu zainteresowana jest w zasadzie cała społeczność lokalna. Zainteresowanie to samo w sobie stanowi korzystną płaszczyznę dla współpracy zakładu poprawczego z jego środowiskiem.

⁴ Określenie pojęcia system społeczny przyjmuję za J. Szczepańskim, *Społeczne czynniki wydajności pracy*, Przegląd Techniczny, listopad 1959, zeszyt specjalny.

⁵ Por. W. Gabara, *Proces przystosowawczy organizacji do środowiska*, Warszawa 1969, s. 51.

⁶ Zob. K. Przeclawski, *Instytucje wychowania w wielkim mieście. Wybrane problemy socjologii wychowania*, Warszawa 1971, s. 24 i n.

Nie wydaje się celowe podjęcie próby wyliczenia wszystkich grup i instytucji będących komponentami środowiska lokalnego zakładu. Ich bowiem ilość i rodzaje zależą od typu środowiska zakładu i aktywności, zarówno środowiska, jak i samego zakładu. Do podstawowych wszakże komponentów środowiska zakładu należeć będą grupy i instytucje reprezentujące lokalne ośrodki władzy (rady narodowe, komitety Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Front Jedności Narodu itp.), środki masowego przekazu, instytucje i organizacje opiekuńcze, wychowawcze, kulturalne, produkcyjne, usługowe, instytucje kontroli społecznej itp.

Środowisko zakładu poprawczego poszerza się w miarę przewycięzania jego izolacyjnego charakteru i rozszerzania działalności resocjalizacyjnej na zewnątrz zakładu. Wyrazem tego są tworzone od kilku lat grupy półwolnościowe poza zakładem czy też większa aktywizacja zakładów w pracy nad wychowankami warunkowo zwolnionymi. W obu tych przypadkach środowisko zakładu poprawczego znacznie wykracza poza środowisko lokalne i regionalne. Obejmuje środowisko grup półwolnościowych, oddalonych często znacznie od macierzystego zakładu i środowiska wychowanków warunkowo zwolnionych z zakładu, rozsiane po całym kraju.

Pozazakładowe środowisko wychowawców-pracowników jako element środowiska zakładu poprawczego składa się z grup i instytucji, w których oni uczestniczą. Dla przykładu wymienić można takie komponenty środowiska wychowawców, jak organizacje związkowa i partyjna, organizacje społeczne (TPD, TKKS, TPPR, itp.), towarzystwa naukowe, kręgi towarzyskie, sąsiedzkie, rodzinne i in. Środowisko wychowawców jest przestrzennie na ogół zbieżne ze środowiskiem lokalnym zakładu.

Środowisko wychowanków to nie tylko środowisko stwarzane im przez zakład, lecz również ich środowisko, w którym wzrastali i rozwijali się przed umieszczeniem w zakładzie poprawczym i do którego przeważnie wrócą. W skład pozazakładowego środowiska wychowanków wchodzi przede wszystkim ich rodziny, grupy rówieśnicze, szkoły bądź zakłady pracy, w których pobierali dotąd naukę lub pracowali, instytucje opiekuńcze i resocjalizacyjne, które zajmowały się nimi wcześniej itp. Nie wszystkie komponenty środowiska wychowanków są zbieżne z celami zakładu poprawczego. Są to przede wszystkim destrukcyjne, zazwyczaj przestępcze grupy rówieśnicze oraz w wielu przypadkach zdemoralizowane rodziny wychowanków. Grupy te, mimo osłabienia więzi z wychowankiem w związku z umieszczeniem go w zakładzie poprawczym, nadal oddziałują bezpośrednio lub pośrednio na niego; wyznaczają jego proces przystosowania się do warunków zakładu poprawczego i jego proces resocjalizacji w ogóle. Środowisko wychowanków obejmuje w zasadzie teren całego kraju, ponieważ w poszczególnych zakładach przebywa młodzież ze wszystkich prawie rejonów Polski. Tak szeroka płaszczyzna

przestrzenna środowiska wychowanków nie stwarza dogodnych warunków dla współpracy zakładu ze środowiskiem jego wychowanków⁷.

Istotnym również składnikiem środowiska zakładu poprawczego są instytucje nadrzędne, które wyznaczają i kontrolują jego działalność. Instytucjami nadrzędnymi zakładów poprawczych są przede wszystkim Min. Sprawiedliwości, sądy wojewódzkie, sądy dla nieletnich, prokuratury wojewódzkie, kuratoria okręgów szkolnych, inspektoraty oświaty. W praktyce, silniej wiążą się z zakładem instytucje związane z resortem sprawiedliwości.

III. FUNKCJONOWANIE BADANEGO ZAKŁADU POPRAWCZEGO W WIĘZI ZE ŚRODOWISKIEM

Badany zakład znajduje się w dużym mieście wojewódzkim. Usytuowany jest na peryferiach miasta, w pobliżu większego zakładu przemysłowego. Zakład ten rozpoczął swoją działalność pod koniec 1964 r., tak że w momencie rozpoczęcia prezentowanych badań działał jeden rok, a w chwili ich zakończenia pięć lat. Okres pięciu lat jest niewątpliwie wystarczający dla zorganizowania i nawiązania szerszej współpracy ze środowiskiem.

W omawianym wszakże tu okresie badań zakład nie posiadał planu ani programu współpracy ze środowiskiem. Zagadnieniu temu kierownictwo zakładu nie poświęcało w zasadzie żadnej uwagi, skupiało się przede wszystkim na sprawach organizacyjnych, administracyjnych i dydaktyczno-wychowawczych wewnątrz zakładu. Ze względu na stosunek do środowiska, badany zakład reprezentuje tradycyjny typ zakładu poprawczego izolującego się od środowiska, podejmującego swoje zadania resocjalizacyjne w zakresie wymaganego minimum⁸. Stosunek zakładu do

⁷ Nadmiernemu rozszerzaniu przestrzennego środowiska wychowanków zapobiega obecnie zdecentralizowana selekcja nieletnich do zakładów poprawczych. Zob. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 XI 1970 r. w sprawie utworzenia grup selekcyjnych dla nieletnich, wobec których orzeczono umieszczenie w zakładzie poprawczym (Dz. Urz. Min. Sprawiedliwości Nr 8, poz. 42) i pismo ókólne Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 4 I 1971 r. w sprawie zasad działalności grup selekcyjnych dla nieletnich, wobec których orzeczono umieszczenie w zakładzie poprawczym, zasad i trybu kierowania nieletnich do zakładów poprawczych i zakładów wychowawczych oraz ewidencji nieletnich (Dz. Urz. Min. Sprawiedliwości Nr 2, poz. 18).

⁸ Typologia szkół ze względu na stopień ich środowiskowego zaangażowania, dokonana przez S. Kowalskiego, jest przydatna również do analizy innych instytucji wychowawczych, w tym również zakładu poprawczego. Wyróżnia ona szkoły podejmujące zadania w zakresie wymaganego minimum, szkoły wiążące się spontanicznie ze swoim środowiskiem i szkoły rozwijające planową współpracę ze środowiskiem. Zob. *Szkola w środowisku*, Warszawa 1969, s. 144 - 163.

środowiska rzutował na sieć jego kontaktów z grupami i instytucjami, ich zasięg przestrzenny i charakter⁹.

Kontakty trwałe i wzajemne zakład utrzymywał w zasadzie jedynie z instytucjami nadrzędnymi i to tylko tymi, które bezpośrednio zarządzały nim i kontrolowały jego działalność, mianowicie z Sądem Wojewódzkim i Departamentem Spraw Nieletnich Min. Sprawiedliwości. W kontaktach tych dominowały sprawy administracyjne i organizacyjne związane z funkcjonowaniem zakładu (gospodarka finansowa, sprawy kadrowe, porządkowe itp.). Rzecz natomiast charakterystyczna, że zakład nie utrzymywał żadnych kontaktów z Kuratorium Okręgu Szkolnego i Inspektoratem Oświaty PDRN. Zakład w ciągu pięciu lat swego istnienia nie był np. ani razu wizytowany przez przedstawicieli tych instytucji. Dziwi niewątpliwie brak zainteresowania władz oświatowych działalnością zakładu, zwłaszcza jego szkoły; z drugiej wszakże strony trudno zrozumieć brak podejmowania prób wzbudzenia zainteresowania u tych władz swoją działalnością ze strony zakładu, tym bardziej że instytucje te mogłyby pomóc w rozwiązaniu wielu problemów, z jakimi borykał się zakład, a więc: wychowawczymi, dydaktycznymi, kadrowymi i in.

W systemie kontaktów badanego zakładu z instytucjami i grupami środowiska w większej liczbie niż poprzednie utrzymywane były kontakty jednostronne trwałe oraz doraźne z zakładu ku środowisku, rzadziej odwrotnie. Zakład utrzymywał ścisły kontakt z pobliską fabryką, do której uczęszczała część wychowanków ucząc się zawodu w ramach tzw. szkolenia przyfabrycznego. Szkolenie zawodowe w tym przypadku stanowiło w zasadzie wyłączną treść kontaktu, mimo że fabryka była instytucją opiekuńczą badanego zakładu. Przy braku koncepcji szerszej współpracy z fabryką jako zakładem opiekuńczym jej rola ograniczała się do świadczeń materialnych i finansowych na rzecz zakładu poprawczego. Stąd też kontakty fabryki z zakładem poza kształceniem wychowanków miały charakter doraźny i nietrwały. Jednostronne kontakty utrzymywał zakład z instytucjami i urządzeniami kulturalnego użytku istniejącymi w jego środowisku, organizując wycieczki wychowanków do kina, muzeum, operetki, ogrodu zoologicznego, botanicznego, palmiarni itp. Wszakże liczba kontaktów z tymi instytucjami była siłą rzeczy ograniczona. W sumie, sieć kontaktów badanego zakładu z grupami i instytucjami jego środowiska była niezwykle uboga.

Zakład ten nie podejmował również współpracy ze środowiskiem wychowanków. Kontakty zakładu z tym środowiskiem ograniczały się zazwy-

⁹ System kontaktów badanego zakładu stanowił podstawowe narzędzie analizy więzi systemu wychowawczego ze środowiskiem. W systemie kontaktów uwzględnieniem ich zasięg przestrzenny oraz ich rodzaje ze względu na przedmiot, częstotliwość i trwałość. Zob. S. Kowalski, op. cit., s. 142 - 144.

czas do kontroli korespondencji wychowanka z rodziną i rówieśnikami, niekiedy do sporadycznej korespondencji wychowawcy z rodzicami lub rozmowy z nimi w czasie odwiedzin wychowanków w zakładzie. Zakład nie uaktywniał także swoich pracowników do zbliżenia i wykorzystania ich środowiska w pracy dydaktyczno-wychowawczej wewnątrz zakładu, jak i na zewnątrz.

Odnosząc kontakty zakładu ze środowiskiem oddzielnie do pionu dorosłych i młodzieży należy stwierdzić, że kontakty pierwszych, przede wszystkim kierownictwa przy biernym udziale nauczycieli i wychowawców, miały charakter oficjalny i ograniczony w zasadzie do z góry narzuconych instytucji; kontakty wychowanków natomiast utrzymywane przez nich samych poza ingerencją i kontrolą wychowawców bądź organizowane za ich pośrednictwem miały przede wszystkim charakter spontaniczny i doraźny. Kontakty jednych i drugich, poza destrukcyjnymi wpływami niekontrolowanych wychowawczo kontaktów wychowanków z grupami dewiacyjnymi, nie miały w zasadzie większego znaczenia dla organizowanego w zakładzie procesu resocjalizacji.

Uboga sieć kontaktów badanego zakładu ze środowiskiem oraz słaba aktywność i brak inicjatywy z jednej i drugiej strony w ich nawiązywaniu, tak ze względu na kontrolowanie zakładu przez środowisko jak i proces resocjalizacji wychowanków w zakładzie oraz organizowanie pod tym kątem środowiska, odbić się musiały niekorzystnie na strukturze i funkcjonowaniu systemu wychowawczego.

W krótkiej charakterystyce systemu wychowawczego badanego zakładu poprawczego zwrócę obecnie przede wszystkim uwagę na zaburzenia w jego funkcjonowaniu, związane bezpośrednio lub pośrednio z brakiem szerszej współpracy zakładu ze środowiskiem¹⁰.

Dla badań nad funkcjonowaniem systemu wychowawczego badanego zakładu poprawczego wysunąłem i zweryfikowałem m. in. hipotezę, że im wyższy jest stopień zorganizowania poszczególnych elementów systemu, tym wyższy jest stopień ich współdziałania ze sobą oraz tym wyższa jest jakość realizacji celów systemu wychowawczego. Po wyodrębnieniu poszczególnych elementów i ogniw badanego systemu wychowawczego w jego strukturze pionowej (pion wychowawców zróżnicowany według hierarchii władzy i podziału pracy oraz pion młodzieży — wychowanków) i poziomej (ogniwa takie jak szkoła, warsztat kształcenia zawodowego, internat i in. odzwierciedlające podział pracy) analizowałem stan koordynacji i integracji systemu w świetle organizacji społecznej tak poszczególnych jego elementów i ogniw jak i całości, jako układy: 1) formalnych i nieformalnych stosunków między pracownikami, 2) stosunków wycho-

¹⁰ Szczegółowa analiza funkcjonowania badanego zakładu poprawczego zawarta jest w pracy autora *System wychowawczy zakładu poprawczego. Podstawy, funkcjonowanie, doskonalenie*, Poznań 1971 (maszynopis pracy doktorskiej, Instytut Pedagogiki UAM).

wawczych, 3) stosunków między wychowankami w ich organizacji nieformalnej.

W świetle wyników badań stwierdziłem:

1) Stan znacznej dezintegracji pionu dorosłych w podstawowych elementach systemu — szkole i internacie; wysoki natomiast stopień integracji pracowników warsztatu, której jednakże podstawą była praca produkcyjna z pominięciem pracy szkoleniowo-wychowawczej. Odpowiednio do stanu integracji i dezintegracji tych elementów układały się w nich stosunki między pracownikami w płaszczyźnie formalnej i nieformalnej — względnie harmonijne, uwzględniające koordynację czynności, stosunki między pracownikami w warsztacie oraz konfliktowe i destrukcyjne stosunki między pracownikami w szkole i internacie.

2) Brak integracji i współdziałania wyżej wymienionych elementów między sobą oraz między nimi a kierownictwem zakładu z jednej strony i między pracownikami tych działów czy ogniw a wychowankami z drugiej strony. Próby integrowania ekskluzywnych w zasadzie ogniw systemu w badanym zakładzie podejmowane były tylko przez kierownictwo zakładu w formie poleceń i zarządzeń oraz w indywidualnych kontaktach kierownictwa z pracownikami poszczególnych elementów, rozproszonych w czasie i przestrzeni. W minimalnym natomiast stopniu wykorzystywane były podstawowe — poza kierownictwem — ogniwa integrujące system wychowawczy — rada pedagogiczna oraz organizacje związkowa i partyjna.

3) Istnienie nielicznych indywidualnych przypadków nawiązywania stosunków wychowawczych w relacji wychowawca — wychowanek; brak natomiast liczniejszych przypadków stosunku wychowawczego w relacji wychowawca lub grupa wychowawców — grupa wychowanków. Praca wychowawcza z młodzieżą sprowadzona głównie do jej dozoru oparta była przede wszystkim na stosunkach służbowych (przełożony — podwładny). Ten rodzaj stosunków nie sprzyjał oczywiście integracji i współdziałaniu dwu podstawowych grup w systemie wychowawczym — wychowawców i młodzieży.

4) Brak stosowania w szerszym zakresie wychowawczej regulacji autonomicznej aktywności młodzieży w postaci małych grup koleżeńskich, kół zainteresowań, organizacji młodzieżowych i innych form samorządności młodzieży.

5) Stan znacznego zintegrowania całego w zasadzie pionu młodzieży w zachowaniach na zewnątrz grupy w jej destrukcyjnej organizacji nieformalnej, której funkcjonowanie oparte było na swoistej podkulturze przestępczej. Istnienie destrukcyjnej, zintegrowanej struktury nieformalnej wychowanków świadczy o nieosiąganiu w minimalnym nawet stopniu celów tego systemu.

Dezintegracja systemu wychowawczego badanego zakładu poprawczego wynikała przede wszystkim z braku racjonalnej koncepcji resocja-

lizacji nieletnich przestępców w zakładzie poprawczym, w tym również koncepcji resocjalizacji opartej na współpracy zakładu ze środowiskiem. Integracji i koordynacji badanego systemu nie sprzyjały ponadto autokratyczny styl kierowania pracownikami i wychowankami oraz liniowa organizacja społeczna zakładu. Liniowa organizacja wyznaczona w znacznym stopniu przez autokratyczny styl kierowania, oparta na prostych stosunkach nadrzędności i podporządkowania, nie zapewniała prawidłowego funkcjonowania systemu wychowawczego.

Analiza kontaktów badanego zakładu z grupami i instytucjami środowiska wykazała, że zakład nie utrzymywał w zasadzie kontaktów ze środowiskiem o bezpośrednim znaczeniu dla procesu resocjalizacji wychowanków. Brak tego rodzaju kontaktów miał szczególnie niekorzystny wpływ na strukturę i funkcjonowanie pionu młodzieży, zwłaszcza w zakresie wychowawczej kanalizacji jej autonomicznej aktywności.

Autonomiczna aktywność młodzieży może być kanalizowana przede wszystkim w kołach zainteresowań, organizacjach młodzieżowych i innych formach samorządności, których żywotność i atrakcyjność zależy m. in. od tego, jak dalece wiążą się one z odnośnymi organizacjami czy instytucjami szerszego środowiska. Niewątpliwie bardziej atrakcyjne dla młodzieży jest dla przykładu koło sportowe zrzeszone w ramach Szkolnego Związku Sportowego, który umożliwia członkom koła udział w licznych imprezach sportowych na zewnątrz zakładu niż koło pozostające poza nim i ograniczające swoją działalność do treningów i rozgrywek sportowych wewnątrz zakładu. Brak tego rodzaju kontaktów badanego zakładu ze środowiskiem pozbawiał koła zainteresowań i organizacje młodzieżowe tej atrakcyjności. Tym też tłumaczy się niepowodzenia prób tworzenia kół zainteresowań i innych form samorządności młodzieży w omawianym zakładzie.

Autonomiczna aktywność młodzieży rozwijała się w badanym zakładzie spontanicznie, w zasadzie poza kontrolą i ingerencją pionu dorosłych. Aktywność ta odpowiadała przede wszystkim przestępczym zainteresowaniom tej kategorii młodzieży, jak również pewnym wzorom przystosowania się wychowanków do warunków zakładu poprawczego, przeniesionych z terenu więzienia. Wychowankowie nie kontrolowani wychowawczo wytworzyli własny system wartości, norm i wzorów, własną hierarchię władzy i podział pracy, słowem własną nieformalną organizację społeczną. Destrukcyjna organizacja nieformalna wychowanków oparta na przestępczej podkulturze wyznaczała dysfunkcjonalne wzory przystosowania się młodzieży, uniemożliwiające realizację procesu resocjalizacji ¹¹.

¹¹ Funkcjonowanie organizacji nieformalnej wychowanków albo inaczej „drugiego życia” przedstawione jest szerzej w pracach S. Jedlewskiego: *Nieletni w zakładach poprawczych*, Warszawa 1962 i *Analiza pedagogiczna systemu dyscypli-*

Wreszcie brak kontaktów badanego zakładu poprawczego ze środowiskiem ze względu na proces resocjalizacji wychowanków odbijał się niekorzystnie na organizacji pracy wychowawczej w ogóle. System czynności wychowawczych w tych warunkach, zwłaszcza w pracy pozaszkolnej, stał się niezwykle ubogi, ograniczony głównie do zajęć świetlicowych i gospodarczo-porządkowych wewnątrz zakładu.

Organizacja kontaktów wychowanków ze środowiskiem w ramach zajęć wychowawczych, przy braku zainteresowania kierownictwa zakładu, była indywidualną sprawą poszczególnych wychowawców. Poza wyjściem do kina, wychowawcy najczęściej organizowali dla swoich grup wychowawczych tzw. wyjścia poza teren zakładu. Najpopularniejszą formą tego rodzaju wyjść był „spacer nad Wartą” lub „nad Małą” oraz „wyjście do miasta”. „Wycieczki” te pozbawione jakiegokolwiek celu wychowawczego kończyły się często skandalem — pobiciem przechodniów lub wulgarnym ich zaczepianiem, a także uciezkami, pijaństwem wychowanków itp. W podobny również sposób kończyły się często indywidualne wyjścia wychowanków poza teren zakładu w ramach tzw. przepustek.

W okresie prezentowanych tu badań podjęto pierwsze próby doskonalenia wewnętrznego systemu wychowawczego badanego zakładu poprawczego. Wprowadzono między innymi nowe elementy i ogniwa w strukturze zakładu, dzięki którym uzyskano pewne rezultaty wychowawcze. Generalnie wszakże, próby te, podjęte na podstawie sił i możliwości istniejących w tym zakładzie, kończyły się niepowodzeniem.

Oprócz licznych przyczyn niepowodzeń w realizacji programu doskonalenia badanego systemu, tkwiących wewnątrz zakładu, do najpoważniejszych należy również brak zorganizowanej więzi o szerszym zakresie zakładu ze środowiskiem. Ze strony środowiska badany zakład podlegał w zasadzie tylko kontroli oficjalnych instytucji nadrzędnych, związanych z resortem sprawiedliwości. W opinii pracowników i kierownictwa zakładu instytucje nadrzędne nie miały w zasadzie żadnych określonych oczekiwań i wymagań co do wychowawczego funkcjonowania zakładu. Oczekiwania tych instytucji dotyczyły przede wszystkim zabezpieczenia pobytu wychowanków w zakładzie. Podstawowym kryterium oceny pracy zakładu przy tych oczekiwaniach była liczba uciezek wychowanków z zakładu. Kryterium to nie tylko nie sprzyjało doskonaleniu systemu wychowawczego wewnątrz jak i na zewnątrz w więzi ze środowiskiem, ale wręcz je uniemożliwiało. Ponadto brak bezpośredniego zainteresowania i nacisku instytucji nadrzędnych osłabiało motywację kierownictwa i pracowników do podejmowania i realizowania innowacji w szerszym zakresie.

IV. PODSTAWY DOSKONALENIA WSPÓŁPRACY ZAKŁADU POPRAWCZEGO ZE ŚRODOWISKIEM

Analiza funkcjonowania badanego zakładu poprawczego w więzi ze środowiskiem ukazała, że system wychowawczy i jego środowisko są układem wzajemnych sprzężeń. W przypadku badanego zakładu ograniczona kontrola i ingerencja środowiska warunkowała zaburzenia w strukturze i funkcjonowaniu systemu wychowawczego oraz osłabiała możliwości jego doskonalenia się. Wadliwe zaś funkcjonowanie systemu uniemożliwiała mu nawiązywanie kontaktów i wychowawcze organizowanie środowiska. Przykład badanego zakładu nie jest odosobniony. Stąd też istnieje potrzeba szukania racjonalnych rozwiązań odnośnie współpracy zakładu poprawczego ze środowiskiem, umożliwiających aktualizowanie się funkcji więzi łączącej te dwa układy. Rozwiązania te wymagają przede wszystkim ukierunkowania współpracy zakładu poprawczego ze środowiskiem w zakresie: 1) rozszerzania i pogłębiania wzajemnych kontaktów, 2) ich wychowawczego opanowywania i regulowania.

Podstawowym warunkiem rozszerzania więzi systemu wychowawczego na środowisko jest wzajemne zainteresowanie współpracą obu tych układów. Zainteresowanie nią istnieje niewątpliwie w zakładach poprawczych. Oczywiście jest ono różne w poszczególnych zakładach; zależy od samodzielności i kompetencji fachowych ich kierownictwa, kadry pedagogicznej, tradycji, typu środowiska itp. Zakładów tradycyjnego typu izolujących się od środowiska jest coraz mniej. Poszczególne zakłady podejmują mniej lub bardziej spontanicznie, w różnym stopniu i zakresie próby nawiązania współpracy ze swoim środowiskiem¹². Również badany zakład poczynił w ostatnim czasie poważne próby nad rozwinięciem szerszej współpracy ze swoim środowiskiem.

Podejmowane wszakże próby nawiązywania współpracy zakładów ze środowiskiem mają zazwyczaj spontaniczny i doraźny charakter. Jej doskonalenie wymaga poszukiwań płaszczyzn i form współpracy gwarantujących jej trwałość¹³. W przypadku Zakładu Poprawczego w Orszewie płaszczyznę taką stanowiło szkolenie wojskowe. Stanowiąc ją może

¹² Interesujące doświadczenia w tym zakresie posiada Zakład Poprawczy w Orszewie. Zob. E. Czarny, *Szkolenie wojskowe jako element pracy resocjalizacyjnej w Zakładzie Poprawczym w Orszewie*, Szkoła Specjalna 1969, nr 5. W zakładzie tym wprowadzono szkolenie wojskowe wychowanków. Dla realizacji programu szkolenia kierownictwo zakładu nawiązało współpracę z licznymi instytucjami. Przykład współpracy tego zakładu ze środowiskiem, jakkolwiek oparty na jednej płaszczyźnie, ukazuje możliwości włączania grup i instytucji środowiska do pracy wychowawczej zakładu w warunkach aktywnej postawy jego kierownictwa.

¹³ Płaszczyzny i formy współpracy szkoły ze środowiskiem, które posiadają uniwersalny charakter i odnoszą się w zasadzie do wszystkich instytucji wychowawczych, analizuje bliżej S. Kowalski, op. cit., s. 149 - 163 oraz rozdz. VI, „Płaszczyzny i formy współpracy szkoły ze środowiskiem”.

z równym powodzeniem nauka w szkole i warsztacie, działalność sportowa i artystyczna wychowanków, praca społeczna itp. Im będzie w zakładzie więcej zróżnicowanych płaszczyzn współpracy ze środowiskiem, tym więcej będzie się wiązało różnych grup i instytucji środowiska z zakładem.

Skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych zależy w znacznym stopniu od współpracy zakładu ze środowiskiem pozazakładowym wychowanków, a przede wszystkim z rodziną¹⁴. Więź wychowanka z rodziną jest jednakże ciągle nie doceniana w pracy resocjalizacyjnej zakładów poprawczych. Wychowawczą regulację tej więzi utrudniają znaczne na ogół oddalenie zakładu od miejsca zamieszkania rodzin wychowanków i zbyt formalistyczne przepisy dotyczące wzajemnych kontaktów wychowanka i jego rodziny. Większość rodzin wychowanków jest niewątpliwie zainteresowana poprawą swoich dzieci. Rodziny te są naturalnym sojusznikiem zakładu w realizacji procesu resocjalizacji. Współpraca zakładu z rodzinami wychowanków może przybierać różne formy — komitetu rodzicielskiego, udziału rodziców w pracach zakładu (w zajęciach pozalekcyjnych, kołach zainteresowań itp.), pedagogizacji rodziców itp. We wzajemnych kontaktach rodziny i zakładu aktualizować się może wychowawcze organizowanie rodziny ze względu na jej przyszłe zadania po warunkowym bądź terminowym zwolnieniu wychowanka z zakładu. Współpraca zakładu ze środowiskiem wychowanków powinna również obejmować wychowawczą kontrolę grup rówieśniczych, w których uczestniczy bądź uczestniczył wychowanek. Zakład sprawować ją może sam lub z udziałem innych instytucji (MO, organizacje młodzieżowe, świetlice itp.) bądź za ich pośrednictwem.

Doskonalenie współpracy zakładu poprawczego ze środowiskiem zależy również od zainteresowania i angażowania się we współpracy grup i instytucji jego środowiska. Niewątpliwie bardziej korzystną płaszczyznę dla współpracy w tym zakresie stwarzałoby ściślejsze powiązanie instytucjonalne zakładu poprawczego z innymi instytucjami wychowawczymi, jak również większa integracja lokalnego bądź regionalnego systemu wychowawczego.

Efektywna współpraca zakładu poprawczego ze środowiskiem zależy przede wszystkim od planowej i zorganizowanej pracy zakładu w tym zakresie. Szczególna rola przypada tu kierownictwu zakładu poprawczego, do zadań którego należy nie tylko bezpośrednie nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów ze środowiskiem, lecz również aktywizowanie kadry pedagogicznej, a także wychowanków do nawiązywania i podtrzymywania odnośnych kontaktów wychowawczych.

Praktyczne rozwiązania dotyczące współpracy zakładu poprawczego

¹⁴ Zob. S. Jedlewski, *O znaczeniu uczuciowej więzi z rodziną u wychowanków przebywających w zakładach poprawczych*, *Ruch Pedagogiczny* 1960, nr 2.

ze środowiskiem są i będą różne w poszczególnych zakładach ze względu chociażby na typ środowiska zakładu oraz typ i specyfikę określonego zakładu. Jednak mimo tych różnicowań muszą one posiadać wspólne podstawy teoretyczne. Poczynione tutaj ogólne uwagi odnośnie do podstaw doskonalenia współpracy zakładu poprawczego ze środowiskiem nie wyczerpują oczywiście bogatej problematyki tego zagadnienia. Są to pierwsze próby, które zostaną opracowane szerzej w dalszych badaniach.

LE FONCTIONNEMENT DU SYSTÈME ÉDUCATIF D'UNE MAISON DE CORRECTION EN LIAISON AVEC LE MILIEU

R é s u m é

L'article contient une analyse de la fonction du lien qui existe entre la maison de correction et le milieu, il montre les conséquences négatives du fonctionnement de la maison de correction dont il est question, en isolation du milieu, ainsi que les possibilités de vaincre ces conséquences par l'élargissement et le perfectionnement du point de vue éducatif du lien entre la maison de correction et le milieu.

L'auteur distingue trois fonctions fondamentales du lien entre la maison de correction et le milieu: 1) une fonction de resocialisation du pensionnaire du fait de son appartenance à de nombreux groupes sociaux et de l'accomplissement dans ces groupes de rôles sociaux respectifs; 2) une fonction d'organisation et de contrôle du milieu par l'établissement (de correction) en fonction du processus de resocialisation; 3) une fonction de contrôle du fonctionnement de l'établissement par le milieu. Le terme milieu de l'établissement de correction signifie ici l'ensemble d'objets, de groupes sociaux et d'institutions en contact, que ce soit un contact de fait ou potentiel, avec l'établissement. Au sein de la structure de ce milieu, on distingue le milieu local de l'établissement et les milieux extérieurs des éducateurs et des pensionnaires en tant que système de référence fondamentaux pour l'analyse du fonctionnement et du perfectionnement du lien entre l'établissement et le milieu.

L'analyse des contacts de l'établissement dont il est question avec son milieu a montré que ces contacts étaient pauvres et peu différenciés. L'établissement en question, de par sa relation avec le milieu, représente le type traditionnel de la maison de correction s'isolant de son milieu et remplissant ses tâches de resocialisation dans le strict minimum. Le faible réseau de contacts éducatifs entre l'établissement et son milieu a conditionné les troubles dans la structure et le fonctionnement de son système éducatif. Parmi les plus importants troubles il faut noter le manque d'intégration et de coopération des noyaux de base du système (entre autres de l'école, l'atelier de formation professionnelle, l'internat) ainsi que l'existence d'une organisation spontanée des pensionnaires, organisation intégrée et destructive.

La base du perfectionnement du lien entre l'établissement de correction et le milieu, du fait de l'importance de ses fonctions, est l'élargissement et l'approfondissement des contacts de l'établissement avec différents groupes et institutions de son milieu ainsi que la maîtrise et la régulation de ces contacts du point de vue éducatif. La condition de l'élargissement du lien entre le système éducatif et le milieu est l'intérêt bilatéral pour la coopération de ces deux systèmes sociaux, intérêt qui jusqu'ici ne s'est pas grandement manifesté aussi bien de la part de l'une que de l'autre partie.